

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ ПРОШЛОСТИ ПЕТРОВАЧКОГ КРАЈА: ВОЂЕНИЦА

Анстракт: Циљ овога рада је да понуди синтезу вјеродостојних истражених података који ће омогућити аргументовану сазнајну оријентацију о простору, становништву и културним знаменитостима насеља Вођеница у Општини Босански Петровац. Овај чланак је прилог бољем познавању богате културне прошлости петровачког краја као подлоге за његово будуће систематско научно истраживање.

Кључне ријечи: Вођеница, Босански Петровац, историја, култура, градитељско наслеђе.

Уводне напомене

Подручје Петровачког поља географска је цјелина у којој су трага оставили различити историјско-цивилизацијски периоди. Бројни археолошки локалитети и налази, утврђени градови, рурална и урбана архитектура су поуздана материјална свједочанства насељавања, начина и облика живота. Прилог бољем познавању ове богате културне прошлости је и овај рад, чији је циљ понудити синтезу вјеродостојних истражених података који ће омогућити аргументовану сазнајну оријентацију о простору, становништву и културним знаменитостима насеља Вођеница у Општини Босански Петровац, као подлоге за нова, систематска научна истраживања историје и културе народа Петровачког поља.

Физичкогеографски и саобраћајни положај увијек су у основи формирања насеља и домета њиховог просторног и градитељског развоја. У циљу јасније спознаје праваца и обима, у уводном се дијелу најприје дају геоморфолошке карактеристике села Вођенице, а потом се у широкој историјској перспективи анализира демографски преображај насеља у одређеним временским пресецима, унутар којих је могућа спознаја главних историјско-културних етапа развоја и градитељског наслеђа као њиховог продукта.

Географске основе насељености

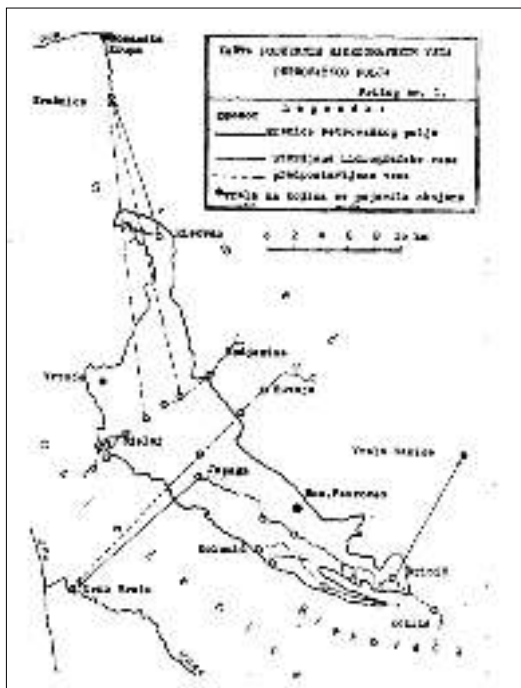
Просторни размјештај и обликовање насеља су у прошлости настајали спонтано, у складу са конфигурацијом терена, расположивим водотоцима, плодним земљиштем и шумама као природним датостима, те створеним условима, прије свега изграђеним саобраћајницама.

Вођеница је сеоско насеље у Општини Босански Петровац, Унско-сански кантон, Федерација Босне и Херцеговине. Већим дијелом смјештена је у високој крашкој равници Петровачког поља, с обје стране цесте Босански Петровац – Босанска Крупа, а наставља се сјевероисточно до испод Жељезника (1274 м), највишег врха Грмеча. Попречним друмом спојена је са селом Бјелај, на супротној страни Бјелајског поља. Село чине Доња и Горња Вођеница, у источном дијелу поља, које је у односу на његов западни дио богатији насељима, јер су природни услови повољнији. На блаже нагнутим падинама брда, избразданим усјецима, формиране су завлаке, као природни заклон у коме је смјештена Горња Вођеница.

**Слика 1. Топографска карта простора Вођенице
(имена дијелова насеља су подвучена)**

Завлаку у којој се налази село са источне стране затварају Мачковац (906 м) и Мали Обљај (909), иза којих је село Скакавац, док је са западне стране сусједно село Брестовац одвојено нижим висовима Вршчић (756 м), Дреновац (698 м) и Главица (660 м). Надморска висина Горње Вођенице се од 1038 м смањује до 670 м уз цесту у долини поља. Куће су у мањим групама с обје стране тока рјечице Вођенице, а густина насељености се повећава низводно, у пољу, гдје се на 630 м надморске висине формирала Доња Вођеница.¹ За разлику од Горње, Доња Вођеница је у отвореној равници Петровачког поља незаштићена од доминатних вјетрова – југа и ледене буре.² (Сл. 1)

Слика 2. Вођеница на карти подземних хидрографских веза Петровачког поља³

Типично кречњачка геолошка подлога има посљедични утицај на хидрографију, па је карактеристика цијелог Петровачког поља, као и сваког крашког тла, недостатак површинских водотокова, иако има довољно падавина. Водотокови су понорског типа,⁴ који до слива могу тећи испод површине или се поно-

¹ Топографска карта Босански Петровац – запад, Лист 421-4-1, М 1:25000. Београд: Војногеографски институт, 1977 (2. изд.)

² Рађеновић, Петар. Бјелајско поље и Бравско: антропогеографска истраживања, Српски етнографски зборник, књ. 25, *Насеља и порекло становништва*, књ. 20, Београд: Српска краљевска академија, 1925, 153

³ Davidović, R. Utvrđene i predpostavljene podzemne veze Petrovačkog polja, 87 (Прилог 1)

⁴ Davidović, Rade. Utvrđene i predpostavljene podzemne veze Petrovačkog polja na bazi bojenja i terenskog istraživanja, *Naš krš*, XVI/1990, 85

во појавити на другој локацији. Понорница је и Вођеница. То је мањи водоток, чија је изворишна област са 50 извора локалитет "Врела" у Горњој Вођеници, на планини Жељезник. У вријеме максималног водостаја, од јесени до прољећа, рјечица Вођеница дотиче до средине равни Петровачког поља, а онда понире у Трњацима с водопрпусном крашком подлогом. Није поуздано утврђено, али се претпоставља да са осталим понорницама овог подручја, код мјеста Гудавац и Верањска, формира извор ријеке Крушнице, притоке Уне⁵ (Сл. 2).

Преко љета воде има само у горњем току.⁶ Својим површинским током, у дужини око пет км, протиче истоименим насељем. У горњем току Вођенице некада је било више од четрдесет млинова, чији су власници били из Вођенице и сусједних села Ластава, Врановине и Бјелаја. Само њих десетак најближих Врелима могло је мљети преко цијеле године.

У морфолошком смислу Вођеница је село разбијеног типа, што је карактеристика брдско-планинских регија. Појединачно или у мањим групама куће су у Горњој Вођеници биле грађене по ободу завлаке, на благим падинама са јужном, југозападном и југоисточном експозицијом, како би се у што већој мјери плодна земља у долини рјечице Вођенице сачувала за ратарство, које је, уз сточарство, била главна привредна дјелатност становника овог краја. У вријеме новијих насељавања почетком 19. вијека село је било надомак шума које су временом искрчене да би се повећале површине за оранице и ливаде за све бројније становништво, нарочито након његовог наглог повећања усељавањем од 1879. године. На плодну земљу с њивама и пољским ливадама у долини Вођенице настављају се пашњаци, на њих планинске ливаде, затим грмари и камењари и, на крају, бујне шуме – ниже бјелогоричне, са превладавајућом буквом (у мањој мјери јавор, јасен, храст, клен, граб и бријест), а у вишим зонама четинари – јела и смрча и, мање, бор. Мањим дијелом куће се у сигурније, аустроугарско вријеме, почињу градити и уз главну саобраћајницу кроз Петровачко поље (Сл. 3).

О љепоти предјела Вођенице аутентичан запис оставио је свештеник Коста Новаковић крајем 19. вијека: "Тај дивни и романтични предјео, који оживљава уморног путника својим лијепим и пространим равницама, својим обилним шумама и богатим пашњацима и ливадама, изгледа најљепши од свију предјела цијеле босанске крајине".⁷

⁵ Davidović, Rade. Utvrđene i pretpostavljene podzemne veze Petrovačkog polja; Давидовић, Раде, *Петровачко поље: Геоморфолошко-хидролошка проучавања*. Нови Сад: Институт за географију ПМФ-а 1981; Рађеновић, П. Бјелајско поље и Бравско, 186

⁶ Рађеновић, П. Бјелајско поље и Бравско, 131

⁷ Ковачевић, К. Из Бихаћа у Вођеницу (Откриће једне црквине), *Дабро-босански источник*, I/1887, бр. 5, 77

Слика 3. Географски положај Вођенице (Google map 2019)

Културно-историјска прошлост

Петровачко поље било је у саставу илирске етничке територије, о чијем потпуном обухвату не постоји јединствен научни став.⁸ Проучавање илирске културе у Босни и Херцеговини започиње након оснивања Земаљског музеја у Сарајеву (1888), чији су археолози предузимали велика, систематска археолошка ископавања, међу којима директор Музеја Ћиро Трухелка, Вејсил Ћурчић, Карл Пач, Вацлав Радимски, Фрањо Фиала, а у новије вријеме нарочито Димитрије Сергејевски и Алојз Бенац. Њихови научни резултати објављивани су у Гласнику Земаљског музеја, захваљујући чему је и свјетска научна заједница упознала овај вриједним налазима богат историјски период Босне и Херцеговине.

Илире је чинило више различитих народа/племена, којима је сточарство била главна привредна грана, што је, с обзиром на природне услове егзистенције, све до најновијег доба карактерисало и Вођеницу, као и цијело Петровачко поље. Међутим, античка историографија још увијек није прецизно дефинисала које илирско племе је настањивало Петровачко поље – Деури, Сардеати или Јаподи.

Иако с великом резервом, Иво Бојановски поставља могућност да су на Петровачком пољу живјели Деури (*Derrioi?*), али можда неко друго мање пле-

⁸ Stipčević, Aleksandar. *Iliri: povijest, život, kultura*. 2. dopunjeno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1989, 19–27

ме, јер се ради о мањој, релативно затвореној географској цјелини, која је била "добро насељена". Лоцирање Деура на овом простору базира на Плинијевом попису, који Деуре убраја међу *civitates* салонитанског конвента *viribus* као његово најмање племе, са само 22 декурије (4.000 до 5.000 становника). "Петровачко је поље уз то издвојено и својим рељефом, што је могао бити и разлог што се тако мала друштвена заједница очувала још и у царско доба, те се развијала и даље."⁹

Александар Стипчевић пак сматра да су оvdје били настањени Јаподи (*Japodes, Iapydes*), који су до 4. в. п. н. е. заузимали "велико подручје између Сане на истоку, Зрмање и Велебита на југу, Јадранског мора на западу"¹⁰.

Посматрајући петровачко и дрварско подручје као географску цјелину, Салмедин Месиховић је, међутим, мишљења да су Сардеати "једини илирски народ из салонитанског конвента који долази у обзир" да насељава ово брдско-планинско шумско и сточарско подручје. Базирајући се на записима Плинија Старијег, Сардеати су средином 1. вијека на овом подручју имали 52 декурије (*LII Sardeates*), са око 13.000 особа.¹¹ На основу чињенице да се на 2. солинском црквеном сабору из 533. год. н. е. спомиње *Sarziaticum* (вар. *Sardiaticum*), Месиховић претпоставља да је могуће да се након завршетка правно-политичке романизације на овом подручју из некадашње peregrинске *civitas Sardeata* развила муниципална јединица *Sarziaticum*, која је покривала петровачко и дрварско подручје, са средиштем у насељу *Sarute* (на Појтингеровој карти VI, 2).¹²

Позивајући се на овај исти записник из 533. године о формирању нове бискупије у *Ludrum*-у, потенцијално лоциране код Книна, од четири црквене жупе (*parochiae*), заправо четири тадашња муниципија, на основу археолошке топографије, *civitas Sardeata*, каснији муниципиум *Sarziaticum*, Бојановски је убицирао у долину Унца. Претпоставља да је центар ове жупе у предримском периоду био у Бастасима, а у римској антици се помакао у Доње Врточе.¹³

Иако нису оставили своје писмо, Илири су и на овом подручју оставили материјалне трагове своје културе и насеља – громиле и градине.

Вејсил Ђурчић наводи 1902. да је дуж цесте Бихаћ–Петровац опазео "око 60 раштрканих громила"¹⁴, а ваљда их има још и по ливадама, зараслим шикаром".¹⁵

⁹ Bojanovski, Ivo. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. LXII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Сарајево 1988, 261

¹⁰ Stipčević, A. *Iliri: povijest, život, kultura*, 29

¹¹ Plinije Stariji, *Naturalis historia*, Berlin: ed. Weidmannos, III, 142. У: Mesihović, Salmedin. *Antiqvi Homines Bosnae*, Сарајево: Filozofski fakultet, 2011, 447

¹² Mesihović, S. *Antiqvi Homines Bosnae*, 447

¹³ Bojanovski, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 250–253

¹⁴ Ријеч је о гробним хумкама карактеристичним за илирску културу бронзаног периода.

¹⁵ Ђурчић, Вејсил. Старине из околине Бос. Петровца, *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, XIV/1902, књ. 2 (април–јуни), 229–255

Градитељство Илира најмаркантније свједоче градине на доминантним висовима изнад Петровачког поља. Појам "градина"¹⁶ се у топономастици везује за мјеста гдје су, у мањој или већој мјери, сачувани остаци утврђења – збјегова (lat. *Refugium*) или утврђених сталних насеља. Општа им је карактеристика да су грађене у зависности од конфигурације терена и расположивог грађевинског материјала. Први захтјев који се пред ове фортификационе грађевине постављао и што им је и била сврха јесте да су, као и у овој области, из стратешких разлога грађени на што неприступачнијем терену, чиме се обезбјеђивала контрола и одбрана територије од напада. За потпунију заштиту од упада штићени су масивним ободним, углавном каменим зидовима,¹⁷ који су у халштатском и бронзаном периоду грађени техником сувозида. Малтер су почели користити тек након доласка Римљана. Висина зидова, према сачуваним археолошким остацима, била је од два па до преко 8 м.¹⁸ Градине већих димензија биле су стално насељене, са кућама унутар бедема пореданим у концентричним појасевима, пратећи тако кружну или овалну форму градине. Мање градине су служиле за привремене збјегове становништва, а када су мање уз веће градине, претпоставка је да су служиле за склањање стоке пред непријатељем или као култна мјеста.¹⁹ Велики број градинских насеља уништен је током пацификације Илирије, а многа су напуштена и становништво се пресељава у плодне долине, што је била и државна политика осигурања мира од нових потенцијалних побуна Илира из ових неприступачних утврда. Илирске градине, које су се налазиле на стратешки посебно важним тачкама, ојачане новим зидинама, наставиле су развој, осавремене према новом, римском архитектонско-урбанистичком концепту.²⁰

Овај систем утврђивања користили су, а касније и сами градили, Словени досељени на ове просторе. Нажалост, градине, које су обиљежиле велики простор Босне и Херцеговине, још увијек нису систематски истражене.

Рекогносцирања археолошких остатака показала су велику концентрацију градина на бихаћком, крупском и петровачком дијелу Грмеча, гдје их је евидентирано око 80.²¹ Према досадашњим истраживањима, Петровачко поље је било "добро насељено, што потврђује велик број градинских насеља (*castella* и *opida*) на доминантним положајима око поља".²² Поред 34 градине на подруч-

¹⁶ У научној литератури за градине из предримског времена користе се и латински називи *castella* и *oppida*.

¹⁷ Градине у долинама формирале су физичке баријере воденим препрекама ако их је било, а најчешће су осигураване насипима од набијене земље, дрвета или њиховом комбинацијом (*terra et ligno*).

¹⁸ Stipčević, A. *Iliri: povijest, život, kultura*, 77

¹⁹ Stipčević, A. *Iliri: povijest, život, kultura*, 76

²⁰ Stipčević, A. *Iliri: povijest, život, kultura*, 80

²¹ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom 2. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1988, Mapa 2

²² Bojanovski, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 258

ју ондашњег Котара Петровац, које је описао или навео Вејсил Ћурчић,²³ Бојановски је евидентирао још и градине у селима Бара (1), Бунара (1), Цимеше (1), Добро Село (3), Крња Јела (2), Подсрнетица (1), Суваја (1), Ведро Поље (1), Врточе (3) и око Бравског, па закључује да је ово било добро насељено подручје.²⁴

Слика 4. Локација Градине Дреновац у Вођеници

Многа градинска насеља наставила су живот и у римско доба. Таква је и градина на Дреновцу у Вођеници, као и градине у Колунићу, Бјелајском Ваганцу, Ревенику (Жута главица), Суваји код Крњеуше (Самњак).²⁵ Нека насеља се развијају спуштајући се испод градина и у равницу поља, док су друга настала у доба римске пацификације или у касној антици.²⁶ Градина Дреновац у Вођеници налази се на стрмим брдским косинама Дреновца, на 769 м надморске висине (Сл. 4). Овдје су пронађени остаци римске зграде, датиране између 1. и 4. вијека, од опеке и малтера,²⁷ што би требала бити римска техника градње *opus lateritium*.

На основу до тада пронађених остатака из римскога доба и средњег вијека, Вјекослав Клаић је закључио да овај крај ни у римско доба ни у сред-

²³ То су градине у мјестима Билај (Бјелај) (2), Медено Поље (2), Вођеница, Врановина, Петровац, Буковача, Дринић (2), Ревеник (3), Рашиновац (3), Јањила, Смољана и Хрсовац (4), Бравски Ваганац (2), Скакавац (2), Ластве (2), Крњеуша (3) и Пркоси (1). (Ћурчић, В. Старине из околине Бос. Петровца, 229–255)

²⁴ Војановски, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 261

²⁵ Војановски, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 258

²⁶ Војановски, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 258

²⁷ Ћурчић, В. Старине из околине Бос. Петровца, 237: "Западно од Вођенице лежи рушевина неке зграде, коју народ назива 'Дреновац'. Како је она саграђена од опеке и малтера, биће то свој прилици нека римска грађевина".

њем вијеку "није био пуст и дивљи, већ много питомији, него што је можда у данашње вријеме".²⁸

Полазећи од претпоставке да је Грмеч био главно борбено подручје Германикове операције у Батовом устанку Илира (*Bellum Batonianum*, 6–9. в.), Месиховић наводи 10 потенцијалних насеља за антички *Seretion*, од којих девет на подручју Босанског Петровца. Међу њима је и Градина Вођеница²⁹ у Вођеници. Ријеч је о утврђеном насељу површине 15.000–20.000 м², са посебном утврдом унутар зидина. На темељу бројних пронађених фрагмената керамике и кућног лијепа,³⁰ датирана је у касно бронзано и жељезно доба.³¹

Након два вијека освајања Римљани су, ради боље организације управе и надзора над покореним територијама и народима, од некадашње јединствене провинције Илирик (*Illyricum*) формирали двије провинције – Панонију и Далмацију, којој је припадало и Петровачко поље. Према Бојановском, било је "живо укључено у друштвено-политички и привредни живот римске Далмације",³² што у недостатку писаних извора, потврђује археолошки материјал. У основи ових блиских веза била је припадност Петровачког поља бискупији у Книну, наследици античке бискупије у Лудруму.³³

У чланку "Римска цеста од Пролога преко Доњег Унца и Петровца у долину Сане", објављеном 1891, Филип Балиф³⁴ је констатовао, што су потврдила и савремена истраживања, да је према пронађеним остацима римских зграда, новца, накита и других археолошких артефаката, ово био насељен крај у којем се након окончаних процеса правно-политичке романизације развијала римска култура. Илири су у урбаним центрима сасвим романизовани и као потпуно лојални често су заузимали и високе положаје у војном и политичком животу Рима. У оваквим удаљенијим и забаченијим крајевима романизација је била само спорадична. Тако је домаће становништво латински језик прихватило само дјелимично, док је у свакодневном животу наставило говорити својим, народним језиком, задржавши и своја религијска вјеровања, обреде и обичаје.³⁵

Успостављање нове власти провођено је по устаљеним обрасцима, стратешки систематично, с циљем што чвршће и ефикасније интеграције са Римом. То су на терену у административном и војно-политичком смислу осигуравали намјесници, који су били надлежни за све цивилне и војне послове у области

²⁸ Klaić, Vjekoslav. *Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 15, br. 1, 1928, 3

²⁹ Mesihović, Salmedin. *Supplementum Rebellio Illyrici I. Germanikova "Pounjska ofanziva"*, *Historijska traganja*, 4, 2009, 22–23

³⁰ Кућни лијеп је глина помијешана најчешће са сламом или пепелом, а кориштен је за завршну обраду зидова и попуњавање простора између грађевинских елемената.

³¹ *Arheološki leksikon BiH*, Том 2, 163 (натукница Бошко Маријан)

³² Bojanovski, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 257

³³ Bojanovski, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 257

³⁴ *Glasnik Zemaljskog muzeja 1891*, knj. 4, 385

³⁵ Stipčević, A. *Iliri: povijest, život, kultura*, 52

којом су управљали. Изградили су разгранату мрежу саобраћајница по цијелој империји. Преферирали су водене путеве, па су од Салоне (*Salona*), матице Далмације (*Dalmatia*), којој је припадало и Петровачко поље, градили систем цеста како би је најкраћим и најповољнијим комуникацијама повезали са Уном и Саном у унутрашњости ове покрајине и даље на сјевер са Савом у покрајини Ранопа. Најприје су градили магистралне цесте, које су заправо биле војне (*via militares*) и имале стратешки значај. С оснивањем и изградњом насеља, градњом у трансверзалним правцима формира се разграната, систематизована цестовна мрежа за потребе јавног промета (*via publicae*), уз бројне прикључне путеве (*viae vicinales*), од којих су многи и из предримског времена, уз које су откривени остаци илирских насеља. Сачувани остаци цеста и уз њих трагови грађевина и насеља, некрополе са натписима, милијарни и муниципални натписи поуздана су археолошка грађа за утврђивање њихових праваца и значаја. Многобројни археолошки налази римске провинције пронађени на домаћем тлу указују на њихову готово сигурну атрибуцију.

Петровачко поље Римљани су са аспекта саобраћаја од почетка правилно валоризовали.³⁶ Бојановски сматра да је Петровачко поље било значајно стјечиште римских путева из долине Сане и Уне.³⁷

Готово један вијек послје Балифових истраживања,³⁸ Бојановски је потврдио његово стајалиште о правцу Долабелине цесте *ad imum montem Ditionum Ulcirum*.³⁹ Иако је Балиф уцртао правац Петровац–Бихаћ као сигуран али још неустановљен, као и да су и други истраживачи сматрали да је на тој линији морала постојати римска цеста, па чак и магистрална комуникација Салона – Петровачко поље – Огулин – Сисак,⁴⁰ на правцу Петровац–Бихаћ (*Raetinum*, на подручју данашњег села Голубић) нису откривени трагови грађене цесте. Због тога је, по Бојановском, реалније "у том подручју тражити неки вицинални пут на аутохтоној основи. Исто такав пут треба тражити на линији Петровац–Крњеуша–Крупа у долини Уне"⁴¹, а то је управо траса на којој је и Вођеница.

На оваквом крашком и планинском терену цесте су пратиле изохипсе и максимално су прилагођаване терену. Широке су биле 3,5–4 м, а на стјеновитом терену само 1,5 м, док је конструкција зависила од географских и топографских услова. Њихово дуго трајање у овом крају, као и у цијелом појасу Динарида, омогућено је тиме што су грађене на кречњачкој подлози и на при-

³⁶ Bojanovski, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 257

³⁷ Bojanovski, I. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 230

³⁸ Ballif, Philipp. *Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina*, Volume 1. Bosnisch-Hercegovinisches Landesmuseum, Wien 1893.

³⁹ Bojanovski, I. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 206

⁴⁰ Цеста Салона – Петровачко поље – долина Сане била је најкраћа и најфункционалнија веза Салоне са Панонијом, која је пролазила кроз подручја богата шумом и жељезном рудом. Користили су је и Турци, а служила је до краја 19. вијека, када је замијењена макадамском цестом. (Bojanovski, Ivo. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 218–219)

⁴¹ Bojanovski, I. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 230

сојној страни планина и брда, па се влага брже сушила, а падавине су брже отицале кроз јарке грађене на стрмој страни.⁴²

Слика 5. Прегледна карта Долабелиних цеста.⁴³

Од главне трасе *Ad imum montem Ditionum Ulcirum* у Босанском Петровцу су се одвајала два крака, од којих је сјеверни, ка Босанској Крупи, данашњом трасом пролазио кроз Вођеницу и Крњеушу.

Посебно заслужан за систем цеста из Салоне у унутрашњост провинције Далмације је Пубије Корнелије Долабела (*Pubius Cornelius Dolabella*), римски царски намјесник у Илирику. У непуних седам година његовог намјесниковања (14–21. г.), изграђено је чак 885.139 километара цеста, и то по тешким планинским предјелима.⁴⁴ Цеста *Ad imum montem Ditionum Ulcirum* (од Салоне до подножја брда Улцира у земљи Дициона)⁴⁵ је за његовог доба изграђена само мањим дијелом – од Салоне до брда Улцир – *Via gabiana ab salonis andretium*,⁴⁶

⁴² Ballif, Filip, *Rimska cesta od Prologa preko Donjeg Unca i Petrovca u dolinu Sane*, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1891, књ. 4, 395–404

⁴³ Војановски, I. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Карта V

⁴⁴ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Том 1. Сарајево: Земалјски музеј Босне и Херцеговине, 1988, 152

⁴⁵ Војановски, I. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 17–18

⁴⁶ Улцир је Војановски убицирао на подручје Стрмице, у долини ријеке Бутижнице око праисторијске градине Стражбанице. Ово су потврдили и недавни археолошки налази. (Cesarik, Nikola, Glavaš, Ivo. *Novootkrivena trasa rimske komunikacije od Burna do Kapitula i problem ceste ad imum montem Ditionum Ulcirum. Stoljeće hrabrih: Rimsko osvajanje i otpor starosjedilaca u Iliri-*

а наставак према Граховском пољу и даље према Сиску завршен је 47/48. године, у вријеме Клаудија.⁴⁷ Цеста је из Салоне водила на запад у Burnum (римски војни логор из 1. в., у данашњим Ивошевцима код Кистања), гдје је била важна раскрсница путева (*caput viae*), одакле су ишле двије магистралне цесте према Bivium-у (Огулину) и даље до Сиска. Други, сјеверни крак, преко Унца је водио до Петровца, одакле је једна траса водила према Сани, док је Петровачким пољем једна вицинална цеста ишла преко Врточа према Retinium-у и долини Сане (Бихаћу), а друга, данашњом трасом, преко Вођенице и Крњеуше у Босанску Крупу (Сл. 5).

И поред своје географске изолованости у Динарском горју, Петровачко поље је било живо укључено у друштвенополитички и привредни живот римске Далмације. То је потврђено археолошким материјалом, јер писаних извора готово да и нема. Досад на Петровачком пољу није било археолошких ископавања античких објеката, па су нам тамошња римска насеља слабије позната.⁴⁸

Као и на цијелом западном Балкану, и у овај крај почетком 4. в. продире хришћанство. Са распадом Римске империје, у 5. в. долази до Велике сеобе народа. До 535/6. године, када су источноримске (ромејске) трупе преузеле контролу над Далмацијом, наступио је кратак период обнове античке цивилизације под владавином остроготске династије Амала. Али, успостава источноримске власти није се могла спријечити. Аварско-словенско рушење ромејске власти и њихово насељевање крајем 6. и почетком 7. в. означило је крај античког и почетак медијевалног доба.⁴⁹

Овај крај је, по свој прилици, у средњем вијеку припадао Жупи Псет. Византијски цар Константин у 10. вијеку наводи постојање Жупе *Pesenta* у далматинском подручју, за коју је др Фрањо Рачки установио да је ријеч о Жупи *Pset*, која се у једном спису црквеног сабора у Сплиту помиње 1185. године у оквиру Книнске бискупије или парохије. Није утврђено да ли је ово изворно словенско име или прилагођени илирски или латински назив.⁵⁰ Жупа Псет је, према Вјекославу Клаићу, обухватала подручје између Унца и Уне на западу, Сане на истоку и Грмеча на сјевероистоку. "Према тому обухватала је жупанија Псет поглавито крашку високу равницу, звану Билајско-петровачко поље с вароши Петровцем и трговиштем Билајем. На сјеверозападу допирала је негдје до Бишћа и Крупе на Уни, а на југоистоку до Дринића и Дрвара на Унцу."⁵¹

ku za vrijeme Augusta i njegovih nasljednika / Milićević Bradač, M, Demicheli, D. (ur.). Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018, 353–360)

⁴⁷ Војановски, I. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 206. Траса је установљена на основу бројчане удаљености уклесане на миљоказима пронађеним у Петровачком пољу, у долини Унца и на Граховском пољу. Најбоље обрађени су миљокази са цесте Дрвар – Петровачко поље – долина Сане, постављени 47/48. год., у вријеме цара Клаудија.

⁴⁸ Војановски, I. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 258

⁴⁹ Месићковић, S. *Antiqvi Homines Bosnae*, 451

⁵⁰ Клаић, Вјекослав. *Žупанија Pset (Pesenta) i племе Kolunić*, 1

⁵¹ Клаић, V. *Žупанија Pset (Pesenta) i племе Kolunić*, 1

Границе ове жупе даје и Стјепан Павичић: "Псетска је жупа обухватала размјерно велик простор, допирући на исток до Пливе, а на сјеверо-исток и сјевер до Словјенске земље. На југу у граници су јој лежале Хливанска и Книнска жупа".⁵² Иако без сасвим сигурних доказа, Клаић је претпоставио да је "на мјесту садањег Петровца стајала римска варош *Persetis*".⁵³ По њему, латински превод једне исправе из 1395. "знатно објашњује тадање стање у Псетској жупанији. У првом реду подаје нам она грађе за топографију њезину, јер се спомињу села и мања мјеста... постоје још и данас села Смољани и Колунић, те се по њима може још јаче утврдити, да се је жупанија Псет стерала на Билајскопетровачком пољу, јер та два села стоје и данас још у опћини вароши Петровца. Особито се истиче село Колунић"⁵⁴, са остацима рушевине средњовјековног Храма Св. Ђорђа, које народ зове "Панађур".

Из периода касног средњег вијека "у самој Вођеници налази се рушевина 'Црквина', гдје се по причању тамошњих становника приликом откопавања нашло оружја и црквенијех предмета. У њеној околици има обиље старобосанских (богумилских) надгробних споменика са орнаментима полумјесеца и крста".⁵⁵

Реферирајући се на овај Турчићев запис, "Археолошки лексикон БиХ" садржи одредницу о археолошком налазишту цркве и гробља из касног средњег вијека на локалитету Црквина у Вођеници: "Сачуване рушевине црквене грађевине (димензије 12 x 6 м), уз коју се, приликом раскопавања наилазило на оружје и литургијске предмете. Око рушевина сачувано је и око 40 стећака, вјероватно у облику плоче и сандука, украшених мотивом крста и полумјесеца".⁵⁶

Детаљан опис налаза ове тек откривене црквине прото Коста Ковачевић⁵⁷ је још 1887. године објавио у "Дабро-босанском источнику". Због значаја налазишта, овдје дајемо извод о најзначајнијим остацима:

⁵² Pavičić, Stjepan. Seobe i naselja u Lici, *Zbornik za narodne život i običaje južnih Slovena* (Ur. akad. Branimir Gušić), Zagreb: JAZU, 1962, 16

⁵³ Klaić, V. Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić, 3

⁵⁴ Klaić, V. Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić, 4

⁵⁵ Турчић, В. Старине из околине Бос. Петровца, 237

⁵⁶ "Црквина, Вођеница, Бос. Петровац. Средњовјековна црква и гробље". *Археолошки лексикон Босне и Херцеговине*, Том 2, 160. (Натукница Милетић, Н.[Нада])

⁵⁷ Прота Коста Ковачевић је аутор и текста "Прва градска црква у Језеру код Бихаћа, и оснивање српско-православне основне школе" (*Први Шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*. (Ур. Алекса Јокановић, конз. савјетник), Бања Лука: Штампарија С. Угреновића 1903, 273–289), из којег сазнајемо да је он био учитељ Мис А. П. Ирби на "босанским школама", као и да га је ова велика српска добротворка и плаћала. Након што је пописао дјецу и нашао кућу изнајмљену за школу, у јануару 1879. четвороразредна школа је почела са радом. Коста Ковачевић је у овој школи био учитељ од децембра 1878. до јула 1879, "а затим је послан да доврши учитељску школу, пошто је сам ту жељу имао". У списку учитеља српске школе у Бихаћу налазимо га поново у периоду 1883–1884, с напоменом "привремено као свештеник".

"Олтар је сав откопан и дугачак је 7 метара а широк 5. Црква је без олтара била по прилици доста голема (јер није још сва откопана), а окренута је право источној страни била. Зид откопаног има до појаса, али је врло слаб и трошан, јер га је зуб времена искварио и иштетио. Црква је била на врло згодном мјесту, управо покрај потока рјечице Вођенице... Задивио сам се тим светим стварима. Тада ми нехотице на очи изиђоше све патње, које су Срби преко своје главе кроз ово пет вјекова претурили. Гледајући пред собом ове свете ствари – гледао сам као у огледалу прошлост народа свог – гледао сам пљачкање и паљење цркава и манастира српских, па сам се чисто скаменио [...] По оклопу дакле, кључу и сабљи судећи црква је изгорјела а у њој изгорјели и људи, који су је бранили." Пронађени су до тада били дискос б палаца у пречнику, а на мјесту проскомидије причесна чаша, такође од олова, уз њу копље од слоноваче, а код пријестола мали крстић "од дашчица, ваљда сребрнијех", појасне плоче (павфте), мала иконица од лима, "издубљена" са ликом анђела. На средини цркве је пронађен гвоздени кључ од цркве. У олтару људски костур и комад метала "од истопљеног звона, када је црква горјела. То су све ствари, које су нађене у откопаној црквини вођеничкој и на сву прилику да ће их се још доста наћи, јер се копање и даље наставља".⁵⁸

Слика 6. Стећици у облику плоча у порти Храма Успења Пресвете Богородице

Нажалост, систематска научна археолошка истраживања нису предузета. Зато Петар Рађеновић, иначе веома детаљан у својим описима, само кратко наводи да у селу постоји црквина с добро примјетним темељима цркве, окренуте у исток, и да око цркве леже велике гробне плоче. Он с правом наводи да се

⁵⁸ Ковачевић, К. *Из Бихаћа у Вођеницу*, 78–79

гробља и црквине из тих "босанских или старобосанских времена" углавном јављају као јединствени комплекси, потврђујући то и налазиштем Црквине у Вођеници, гдје је "ово камење тек грубо окресано".⁵⁹

Стећци,⁶⁰ средњовјековни надгробни каменови "наших славенских предака [...] претстављају врло важне и скоро једине изворе и документе за упознавање историје нашег средњег вијека".⁶¹ Налазе се претежно на пространом подручју Босне и Херцеговине и, знатно мање, на територији Републике Србије, Хрватске и Црне Горе. Датирају најраније из периода 12. до 16. вијека, када је овај обичај престао.⁶² Изврсни познавалац стећака Шефик Бешлагић разврстава их у више облика, од којих су плоче, први основни облик лежећих стећака⁶³ и послје сандука, најзаступљенији облик стећака у Босни и Херцеговини (21%). Плоча највише има у Херцеговини, а затим овдје, у западној Босни. Облика су правилног правоуглог паралелоипеда, висине 30–40 цм, дужине 1,5–2 м и ширине 0,7–1 м. Овај основни облик развијен је у неколико подврста, у различитим варијантама обликовања једне или обје краће стране – лучно, двостраним или тространим засијецањем или њиховим комбинацијама. Немају увијек уклесани епитаф ни рељефни мотив. Према Бешлагићу, тање плоче нису само дијелови некропола, него их налазимо у подовима цркава и уз цркве, које су некада и старије од њих. Некрополе су најчешће изван данашњих насеља, у пољима, али и на косама планина, па и дубоко у шумама.⁶⁴

Овој врсти стећака припадају и аморфне и полуобрађене правоугле плоче у порти храма Успења Пресвете Богородице у Вођеници (Сл. 6).

Након стољетних турских освајачких похода завршених освајањем Бихаћа 1592. године, дошло је до промјене етничке и вјерске ситуације у овим ријетко насељеним крајевима, у којима је доминирала сточарска привреда.⁶⁵ Дио старосједилачког становништва у плоднијим крајевима око Врбаса, Сане и Бјелајског поља у првим деценијама турске владавине примио је ислам, задржавши компактност својих насеља.⁶⁶ У већем дијелу Босанске Крајине, због

⁵⁹ Рађеновић, П. *Бјелајско поље и Бравско*, 148

⁶⁰ Термин "стећак" новијег је доба и приписује се кустосу и директору сарајевског Земаљског музеја др Ђири Трухелки, археологу. У појединим крајевима их зову и мрамори, биљези, грчка, римска или каурска гробља, о чему су исцрпно писали Владимир Ћоровић и Шефик Бешлагић. "Грчким" гробљима називају их углавном у западној и средњој Босни, везујући за ове некрополе и бројне легенде. (Bešliagić, Šefik, *Proučavanje i zaštita stećaka*, *Naše starine I/1953*, 167)

⁶¹ Bešliagić, Š. *Proučavanje i zaštita stećaka*, 168.

⁶² Стећци Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и Црне Горе су 15. јула 2016. уписани на Листу свјетске баштине. (UNESCO World Heritage List).

⁶³ Bešliagić, Šefik. *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1979, 80–84

⁶⁴ Ćorović, dr Vladimir. *Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobniх spomenika u našim крајевима u srednjem vijeku*, *Naše starine*, III/1956, 127–128

⁶⁵ Vasić, Milan. *Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku*. *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 13, 1962, 234

⁶⁶ Vasić, M. *Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku*, 235–236

турске силе и посљедичног страха и несигурности неисламитованог становништва, дошло је до депопулације затечених насеља. Тако су неки дијелови Крајине остали сасвим пусти. Пописни дефтери из 16. вијека потврђују да су насеља ријетка, број становника у њима "упадљиво мален", а земља слабо обрађена и запуштена.⁶⁷ Ово новонастало стање ни економски ни војно није одговарало Турцима, па колонизују ново становништво, углавном сточаре из пренасељених крајева Херцеговине, Црне Горе и југозападне Србије. По природи ствари, насељавају се у планинским крајевима. Мањим пореским оптерећењима су стимулисали досељене "влахе"⁶⁸ у пограничне нахије, а власима је одговарало да се, у случају незадовољства турском владавином, спасе уточиштем и службом у сусједним аустријским или млетачким областима, што су често и користили. Прве веће групе ових сточара насељавају планинска земљишта у правцу ширења државних граница око Купреса, Гламоча, Унца, изворишта Пливе и Сане и дијелове старе Жупе Псет.⁶⁹

Наведеним истраживањима потврђено је раније мишљење историчара Владислава Скарића о поријеклу становништва, који у обимном чланку о поријеклу и сродству породица у сјеверозападној Босни, наводи: "Ми смо нашли несумњивих знакова, да православни народ, ако не и сав, а оно добрим дијелом није аутохтон у сјеверозападној Босни, већ дошљак с далека југа. Само нијесмо знали сигурно када се извршило пресељење. Уочили смо појаву великих маса православног народа на далматинским и хрватским границама одмах чим су Турци узели Босну", који се "појавио у сјеверозападној Босни вољом или дозволом Турака. Тиме је било ријешено питање када се доселио православни народ".⁷⁰

Сеобе српског становништва сјеверозападне Босне и пограничног подручја Лике истраживао је и Стјепан Павичић.⁷¹ О поријеклу крајишких Срба он наводи да су их "Турци извели [...] првотно из крајева око Таре, Пиве и Лима, око горње Дрине и Неретве".⁷² Аустро-турски ратови вођени 1529–1791. имали су значајан утицај на кретање становништва Лике и западне Босне. Након Бечког (Великог) рата (1684–1699), завршеног миром у Сремским Карловцима, "раселили су се тада многобројни муслимани и други турски досељеници, а у Лику су навалили у великом броју нови насељеници из сусједних крајева".⁷³ У

⁶⁷ Vasić, M. Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku, 237

⁶⁸ У наведеном чланку академик Васић напомиње да, према многим документима и дефтерима из 16. в., под "власима" треба подразумевати Србе.

⁶⁹ Vasić, M. Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku, 238–239

⁷⁰ Скарић, Владислав. Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни, *Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, XXX/1918, Сарајево 1919, 219

⁷¹ Павичић, Стјепан. *Сеобе и насеља у Личи*. Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, knj. 41, *Антропогеографска истраживања III* (Ur. akad. Branimir Mirgušić) Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1962.

⁷² Павичић, S. *Сеобе и насеља у Личи*, 263

⁷³ Павичић, S. *Сеобе и насеља у Личи*, 5

овој великој сеоби дошло је у Лику од Книна и Буковице и много Срба.⁷⁴ Након новог аустро-турског рата који се водио од 1716. до 1718, с територијалним промјенама насталим Пожаревачким миром, долази до новог помјерања становништва. "Срби су са цијелога тога личнога земљишта у јаком броју иселили у западну Босну."⁷⁵ Павичић даље наводи да је 1730. "по цијелој Босни ударила тешка куга, која је између Врбаса и Уне имала нарочито много жртава",⁷⁶ што значи и у посматраном подручју Петровачког поља и Вођенице. Након новог аустро-турског рата (1737–1739) склопљен је Београдски мир и "од 1740. од прилике даље кроз стотињак година из Лике је текло стално сељење у пограничне босанске котареве од Бихаћа и Цазина све до Ливна, захватајући и сусједне крајеве све тамо до Јајца и Бањалуке", чиме је пространо земљиште Лике изгубило "врло много становништва".⁷⁷ Након што је Свиштовским миром (1791) окончан посљедњи аустро-турски рат започет 1788. и од некадашњег простора Босне формирана хабзбуршка Војна крајина, бројно муслиманско становништво се исељава и настањује на Петровачком пољу и око Билаја, а "на то земљиште иселило је и нешто српскога становништва којему су аге и бегови нашли добре населне земље".⁷⁸ На том широком појасу већ од неколико нараштаја међу Србима влада личка ношња, личка капа, начин градње кућа и начин живота са значајним осјећањем за ред и чистоћу, што су ти пресељеници били донијели са собом са крајишког подручја. Пред то пресељавање Лика је била пуна српскога насеља. У њој су била јака српска села и око Оточца, око Коренице, око Брлога, а особито око Госпића, Метка, Удбине, Лапца и Грачаца. По кућама живјеле су јаке задруге, из којих се увијек могло одвојити по неколико чланова. Треба, дакако, утврдити да је то пресељење у западну Босну ипак у јачој мјери ослабило српско становништво у Лици. Оно је било њихово најболније старије исељавање, у којем је судјеловало неколико нараштаја, и оно се у насељу морало осјетити.⁷⁹

То потврђују и истраживања Петра Рађеновића о поријеклу породица у Вођеници.⁸⁰ Анализирајући њихово вријеме насељавања, Рађеновић⁸¹ је установио да је у 18. вијеку у Вођеницу доселило седам породица настањених у 62 куће. Од 1800. до 1850. доселило се 13 породица у 45 кућа, а у наредних четврт

⁷⁴ Pavičić, S. *Seobe i naselja u Lici*, 274

⁷⁵ Pavičić, S. *Seobe i naselja u Lici*, 266

⁷⁶ Pavičić, S. *Seobe i naselja u Lici*, 263

⁷⁷ Pavičić, S. *Seobe i naselja u Lici*, 263

⁷⁸ "Остали дио Срба остао је на свом тлу што су га дотада обрађивали, те му га је Крајина потврдила." Pavičić, S. *Seobe i naselja u Lici*, 230

⁷⁹ Pavičić, S. *Seobe i naselja u Lici*, 264

⁸⁰ Рађеновић, Петар. *Села парохije Крњеуша у Босни*, Насеља и порекло становништва, св. 13, Српски етнографски зборник, књ. XXV, Београд: Српска краљевска академија, 1923, 162–163

⁸¹ Рађеновић, Петар. *Бјелајско поље и Бравско: антропогеографска истраживања*, Насеља и порекло становништва, књ. 20 Српски етнографски зборник, књ. XXXV, Београд: Српска краљевска академија, 1925

вијека још 10 породица у 25 кућа. Интензивно насељавање услиједило је након аустроугарске окупације БиХ 1878, када се у Вођеницу доселило 27 породица у 63 куће. У вези с њиховим поријеклом, Рађеновић је утврдио да су, од укупно 57 породица са 195 кућа у Вођеници, 32 породице (111 кућа) поријеклом из Лике, затим 12 породица у 54 куће из Далмације. Слиједи потом по једна породица са по пет кућа досељених из Црне Горе, односно Гламоча, такође једна породица али са шест кућа из Херцеговине, док је неутврђеног поријекла било 10 породица у 14 кућа.⁸²

Запис о насељеницима у Вођеници налазимо и раније, у чланку проте Ковачевића из 1887. године: "Чим ступисмо у село нађосмо на једном мјесту чопор новијех кућа, за које нам рече вођ, да су насељеници из Лике. 'Онђе су прије посљедње буне' – настави вођ казивати – 'били чардакови најсилнијих бегова босанских Куленовића, па је то све у вријеме устанка изгорјело а бегови побјегоше у Петровац и Кулен Вакуф. Ја знам – даље ће он – драги моји духовници, када се овђе судило и вјешало, кад овда нико жив од Срба неби смио на коњу пројакати, јер би онога часа издануо на вјешалима, па ево видите сад, шта учини наш милостиви цар, те моремо сербез путовати".⁸³

Бегови о којима је овдје ријеч су Куленовићи и Ибрахимпашићи. "Куленовићи су не само једна од најразгранатијих беговских породица у Босанској Крајини, гдје су углавном живјели и имали своје земљишне посједе, него и једна од најразгранатијих беговских породица у цијелој Босни и Херцеговини."⁸⁴ Према историчару Камберовићу, "највјероватније остаје увјерење да су први Куленовићи у Босну дошли приликом османског напуштања Лике, гдје су преци ове породице живјели у близини Удбине".⁸⁵ Куленовићи су у турском периоду у Босанском Петровцу били капетани, а у аустроугарско доба његови градоначелници – Скендер-бег Куленовић и Хусеин-бег Куленовић Хаџикадибеговић (од 1908).⁸⁶ "Почетком 20. стољећа цијела породица Куленовић посједује увјерљиво највеће комплексе беглука и највише кметских селишта у Босни и Херцеговини."⁸⁷ "Након дијелења ове породице, углавном завршеним у османско доба, њихови огранци добили су посебна презимена, углавном изведена према именима села гдје су живјели до устанка 1875. и гдје су имали своје кметове."⁸⁸ Тако су по селу Вођеници названи Куленовићи – Вођенице, од којих

⁸² Рађеновић, П. *Бјелајско поље и Бравско*, 166

⁸³ Ковачевић, К. Из Бихаћа у Вођеницу, 77

⁸⁴ Kamberović, Husnija. *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2005, 398

⁸⁵ Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi...*, 398

⁸⁶ Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi...*, 399

⁸⁷ Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi*, 402. У Котару Босански Петровац имали су укупно 40.758,802 дунума земље, од чега 4.121,6 обрадиве.

⁸⁸ Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi...*, 401

Камберовић наводи Мехмед-бега Куленовића Вођеницу у Босанском Петровцу.⁸⁹

Друга беговска породица у овом крају била је Ибрахимпашић, која је добила посједе у Лици (око Лапца), Бихаћу, Рипчу, Бјелају и око Петровца. Након Карловачког мира 1699. из Ђакова, гдје је Ибрахим-паша имао посјед, преселили су се на своје имање у Лапац, а након Свиштовског мира 1791, када је и Лапац изгубљен, преселили су се на своје имање у Рипчу. Беглуке су имали у котаревима Бихаћ и Петровац.⁹⁰ Након завршених школа почели су напуштати Бјелај и почетком 20. вијека насељавају се у Тешањ, Дервенту, Сарајево и друге градове.⁹¹ Од њихових 282 кметских селишта, 125 их је било у Котару Петровац (Штрбци, Беглуци, Бјелај, Дринић, Ведро Поље, Вођеница и Врановина).⁹²

У вријеме турске управе, осим беговских кула грађених од камена, куће су грађене као динарске брвнаре. Климатске карактеристике (температура, влага, доминатни вјетрови) и расположиви грађевински материјал имају непосредан утицај на структуру и форму архитектуре. Ово је подручје умјерено-континенталне климе, са микроклиматским планинским карактеристикама умјерено топлих љета и дугих, хладних зима са обиљем сњежних падавина и сјеверних вјетрова. Све до почетка 20. вијека аутохтоне куће Вођенице грађене су по типу динарске куће, карактеристичне за широко шумовито географско подручје Босне, Лике и Баније, сјеверне Црне Горе, Старовлашке области и Шумадије до Поморавља. Својом материјализацијом у потпуности је била ослоњена на приручни грађевински материјал, како је то до индустријске револуције свугдје и био случај. Смјештане су даље од главних путних комуникација, како би се "склонила" у турско доба, несигурно за живот и имовину. Да би се у што већој мјери сачувало плодно земљиште,⁹³ грађене су у појасевима гдје плодну земљу замјењују камењар и крчевина. Детаљан опис кућа и зграда у домаћинству дао је Петар Рађеновић у наведеном раду *Села парохије Крњеуша у Босни*, из којег издвајамо најзначајније дијелове. Куће су биле правоугаоне основе, дужом страном положене окомито на изохипсе, тако да је висинска разлика омогућавала изградњу подрума испод предње половине куће, који је кориштен као спремниште за пољопривредне производе и ноћни боравак стоке. Стамбени дио над подрумом био је подијељен на два дијела. Над подрумом је била тзв. "соба", са дрвеним подом и стропом, омалтерисана и окречена, у којој се спава-

⁸⁹ Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi...*, 266

⁹⁰ На подручју Котара Босански Петровац имали су укупно 3.638,112 дунума, од чега у Бјелају 725,2 дунума. Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi...*, 369

⁹¹ Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi...*, 367

⁹² Kamberović, H. *Begovski zemljišni posjedi...*, 369

⁹³ Ораничне површине се углавном користе за сјетву житарица (пшенице, јечма и кукуруза) и поврћа (црни и бијели лук, ротква и кромпир).

ло. Другу половину ове етаже запремала је тзв. "кућа" са отвореним огњиштем, земљаним подом и без стропа.

Темељи, подруми и сокл били су од камена, а зидови, с малим прозорима (20–25 цм), од подужно постављених притесаних брвана, били су високи 1,5–2 м до вјенчаница, на које су ослоњени рогови високог стрмог четвороводног крова са дубоким стрехама, као изванредна заштита куће од вјетра и падавина, нарочито од обилног снијега. Кровни покривач је био од цијепаних (каланих) букових, јелових или храстових дашчица, које се у Босни називају шиндра, а овдје, као и у сусједној Лици, шимла. Шимла се радила у димензијама дужине 50, 60 и 70 цм, а просјечне ширине 12 цм. Дашчице су са једне подужне стране ужлијебљене а са друге истањене (перо), чиме се обезбјеђивало међусобно повезивање дашчица у хоризонталном смјеру. Занат израде шимле овдје је био развијен, па се шимла од букових и јелових дасака и извозила.⁹⁴ Петар Рађеновић је у својим антропогеографским истраживањима забиљежио и специфичан начин градње кровова кућа тзв. *потрпаница*: "Тада су се кровом покривали дугим даскама преко којих би се при шљемену пружиле и увезале дугачке стожине, па би се на њих натрпало доста камења, да притискује даске да их не би вјетар развалио."⁹⁵ Крајем турског периода редови су учвршћивани закивањем преклопа.

Како је земљиште у Вођеници изразито каменито, њиве и кућишта су од пашњака ограђивани каменим оградама изведеним у сувозиду (без спајања малтером), а у селима ове регије уобичајене су биле ограде од плота и тесане грађе.⁹⁶

Популациона динамика

Неједнак положај пред законом, тежак економски и социјални положај хришћанског становништва, које је имало само 5% од укупно 77.000 слободних сељачких породица, кулминирао је у незадовољству кметова који су морали плаћати трећину земљопосједнику, закуп десетине држави, уз још низ локалних и државних пореза.⁹⁷ Након што је 1875. избио устанак, који се из Херцеговине проширио и у овај дио сјеверозападне Босне, улиједио је талас масовног бјежања становништва. Једна трећина из пограничних крајева (према многим процјенама око 100.000 људи) побјегла је на сусједна подручја Аустроугарске

⁹⁴ Рађеновић, П. *Села парохије Крњеуша у Босни*, 166

⁹⁵ Рађеновић, П. *Села парохије Крњеуша у Босни*, 167

⁹⁶ Рађеновић, П. *Бјелајско поље и Бравско*, 138

⁹⁷ Екмеџић, Milorad. *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878, Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, Tom I (Ur. Rade Petrović), Sarajevo–Ilidža, 1–3. oktobra 1975. Posebna izdanja, knj. XXX, *Odjeljenje društvenih nauka*, knj. 4, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977, 52–53

(у Хрватску и Далмацију,⁹⁸ а из Петровачког краја углавном у Лику), док се значајан дио склонио и у велике народне збјегове (Грмеч, Козара, Вучјак).⁹⁹

Устанак је завршио економским и социјалним поразом. Разрешење настале кризе, познато и као "Источно питање", услиједило је у љето 1878. на Берлинском конгресу. Додијељена Аустроугарској на пацификацију и привремено управљање, Босна и Херцеговина, некадашња периферна турска провинција, проведеном модернизацијом укључена је у средњоевропски цивилизацијски круг. У новим, повољнијим политичким околностима услиједио је талас досељавања у насеља Петровачког поља из сусједних крајева Лике и Далмације.

Петар Рађеновић наводи да је до буне 1875–78. било у Горњој Вођеници седам беговских кућа. "Ту су имали и џамију, направљену тек седам година пред буну, и гробље. И сада се још види комад зидине од џамије. Претежнији део земље држали су бегови као свој беглук. Сад су тамо све насељеници из Лике, досељени иза окупације. Због тога је број досељавањем одмах иза буне неразумно порастао. Пре којих 120 година било је у целој Вођеници девет хришћанских и седам беговских кућа. [...] Око 1860. г. било је у Вођеници свега седамнаест кућа осим беговских. Данас има у селу око двеста кућа..."¹⁰⁰ Од наведених 55 породица, 52 су биле православне, а три католичке, такође оvdје досељене из Лике 1879. године.¹⁰¹

Поуздане податке о демографским промјенама можемо пратити од почетка аустроугарског периода у Босни и Херцеговини. У овом су периоду проведена четири званична државна пописа становништва БиХ. Према првом попису, обављеном 16. јуна 1879. године, непуну годину након аустроугарског запосједања Босне и Херцеговине, насеље Вођеница, административном подјелом у Општини Бјелај,¹⁰² Котар Петровац, Округ Бихаћ, било је највеће насеље у општини са 126 кућа и 775 становника (399 мушкараца и 376 жена), који су сви били православне вјероисповијести¹⁰³ (у попису се користи термин "грчко-източњаџи").¹⁰⁴

⁹⁸ Pavličević, Dragutin. Odjek bosanskog ustanka (1875–1878) u sjevernoj Hrvatskoj. *Radovi* 4/1973, 122

⁹⁹ Екмеџић, М. Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875–1878, 56–57, 89

¹⁰⁰ Рађеновић, П. *Бјелајско поље и Бравско*, 186

¹⁰¹ Рађеновић, П. *Бјелајско поље и Бравско*, 187–191

¹⁰² Остала насеља (број кућа – број становника): Бјелај (96 – 572), Брестовац (24 – 125), Бусић (36 – 249), Крњеуша (66 – 481), Ластве (35 – 227), Рисовац (37 – 288), Скакавац (44 – 272), Стињане Мале (8 – 70), Ваганац (14 – 108), Врановина (52 – 391)

¹⁰³ *Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und der Hercegovina / Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine*, Сарајево 1880, 52

¹⁰⁴ У Општини Бјелај доминатно је било православно становништво. Како је наведено, становника "мухамеданске" вјероисповијести било је у Бјелају (443) и Бусићу (105), а римокатолика у Крњеуши (39).

На народном попису 1. маја 1885.¹⁰⁵ Вођеница је административно припадала Сеоској општини Петровац, Котар Петровац, Округ Бихаћ. Међу 15 насеља Општине, послѣ Петровца са 2.518 становника, Вођеница је и по овом попису била највеће. Кућа/станова је у селу тада било 139 са 929 становника (505 мушких и 424 женских), по вјери: 850 православних (сада назив "источно-православни") и 79 римокатолика. Овај попис је забиљежио и њихово брачно стање ("по сталишту"), по којем је било 523 неожењених, 362 ожењених, 44 обудовјелих, а разведених није било. По "занимању, привреди или ином издржавању" било је у Вођеници: два свештеника, 268 кметова, шест помоћних радника, осталих пет, док је било 648 издржаваних (жена и дјеце). Није било државних ни општинских чиновника, учитеља, здравствених особа, властелина (бегова и ага), тежака (слободних сељака), посједника кућа и ренте, као ни фабриканата, трговаца и занатлија. "Стално насељених у окупираним покрајинама" било је 317, сви аустроугарски држављани, а "припадника страних држава" није било.

Трећи званични попис становништва из 1895. био је далеко потпунији од претходних, па пружа низ корисних података. На дан пописа, 22. априла, у мјесту Вођеница, политичка Општина Петровац, Котар Петровац, Округ Бихаћ, било је укупно 1.165 присутног житељства (609 мушкараца и 556 жена), од чега 1.142 источноправославне вјере и 23 римокатолика. Кућа је било укупно 203, и то 48 ненастањених и 155 настањених са 158 станара. Активних војника није било. Према главном занимању, пописом је евидентирано 1.159 особа које се баве пољодјелством. Доминирали су кметови, укупно 143 са 921 сродником власника, слободних сељака који су били и кметови било је пет са 51 сродником, а само четворица слободних сељака са 35 сродника. Осталог цивилног житељства било је шест. Припадника земаља царевинског вијећа било је 22, припадника земаља угарске круне 315, док припадника страних држава није било.¹⁰⁶

На задњем аустроугарском попису 1910. године¹⁰⁷ Вођеница је мјесто и политичка општина у Котару Босански Петровац, Округ Бихаћ. Имала је 212 кућа (201 настањених и 11 ненастањених) са 1.465 становника (697 мушкараца и 768 жена). Исти је број наведен и у рубрици "Присутно житељство са војништвом", што значи да је сво становништво било цивилно. Уз апсолутно доминатно српскоправославно становништво – 1.453 (689 мушкараца и 764 жене),

¹⁰⁵ *Ortschafts und Bevölkerungss – Statistik von Bosnien und der Hercegovina nach dem Volkszählung-Ergebnisse vom 1. Mai 1885 / Штатистика мјеста и житељства Босне и Херцеговине на попису народа од 1. маја 1885, Сарајево 1886, 112–113*

¹⁰⁶ *Главни резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 22 априла 1895. / Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22 April 1895 / Сарајево: Земаљска влада за Босну и Херцеговину, 1896, 262–263*

¹⁰⁷ *Резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 27. септембра 1910. Сарајево: Земаљска влада 1912, 244–245*

била су још четворица муслимана и осам католика (четири мушкарца и четири жене).

Првим пописом у Краљевини СХС из 1921. Општина Вођеница, у Покрајини Босни и Херцеговини, Округ Бихаћ, Котар Босански Петровац,¹⁰⁸ имала је 1.447 становника – 1.417 православних и 30 римокатолика.¹⁰⁹

Пописом становништва у Краљевини Југославији из 1931. исказани су подаци по бановинама,¹¹⁰ срезовима и општинама, које су сада обухватале неколико општина по административној подјели из пописа 1921. Тако је Општина Вођеница, Срез Босански Петровац,¹¹¹ Врбаска бановина, имала 3.702 становника – 3.641 православне и 61 римокатоличке вјероисповијести¹¹².

На попису ФНР Југославије из 1948. у Мјесном народном одбору Вођеница било је 1.330 становника, осим једног Хрвата, сви Срби.¹¹³

Пописом становништва ФНР Југославије од 31. марта 1953. Општина Вођеница, Срез Босански Петровац, имала је 5.663 становника, од којих 5.607 Срба, 54 Хрвата, један Црногорац и један из категорије "остали несловени".¹¹⁴ Само мјесто Вођеница је бројало 1.069 становника.¹¹⁵

Примјетан пад броја становника резултат је убрзане социо-економске трансформације усљед нагле индустријализације и урбанизације, што је за последицу имало деаграризацију и негативан миграциони салдо у сеоским насељима. Овај тренд се уочава и у резултатима пописа становништва ФНР Југославије 1961. године. Вођеница, у Општини Босански Петровац, имала је 981 становника, од којих 969 Срба и седам Хрвата.¹¹⁶

¹⁰⁸ Котар се састојао од ужег котара Босански Петровац и 27 насеља категорисаних као општине.

¹⁰⁹ *Дефинитивни резултати пописа становништва 31. јануара 1921. године*, Сарајево: Општа државна статистика Краљевине Југославије, 1932, 166–167

¹¹⁰ Умјесто седам покрајина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, законом из октобра 1929. године у Краљевини Југославији установљено је девет бановина.

¹¹¹ Срезу Босански Петровац су, поред Вођенице, припадале и општине Босански Петровац, Крњеуша и Кулен Вакуф, са укупно 32.557 становника, од којих 24.647 православне вјероисповијести.

¹¹² *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931.* Књ. 2. Присутно становништво по вероисповести, Београд: Општа државна статистика Краљевине Југославије, 1938, 111

¹¹³ *Коначни резултати пописа становништва од 15 марта 1948 године*, Књ. IX. Становништво по народности, ФНР Југославија, Београд: Савезни завод за статистику, 1951, 420

¹¹⁴ *Попис становништва од 31. марта 1953. године.* Коначни резултати за ФНРЈ и народне републике. Београд: Савезни Завод за статистику и евиденцију, 1959, 490

¹¹⁵ Kozličić, Mithad. Stanovništvo naselja Unsko-Sanskog područja 1879–1921, Bihać 1998, 461

¹¹⁶ *Попис становништва, домаћинства и станова у 1961. години.* Књ. III. Национални састав становништва ФНР Југославије. Подаци по насељима и општинама. Београд: Савезни завод за статистику, 1994, 56

У попису становништва СФР Југославије 1971. године Вођеница је била у категорији средњих већих насеља, са 884 становника, од којих 882 Срба.¹¹⁷

На наредном попису СФРЈ из 1981. број становника у Вођеници је у даљњем опадању. Било је укупно 663 становника, од којих 651 српске националности, два Хрвата и седам Југословена.¹¹⁸ Пописом становништва СР Босне и Херцеговине у саставу СФРЈ, извршеним у марту 1991,¹¹⁹ у Вођеници су била 562 становника (283 мушкарца и 279 жена), а према изјашњењу о националној припадности 509 Срба, један Хrvat, шест Југословена и 46 у групи "остали".

Према најновијем попису из 2013. године, евидентиран је веома мали број становника Вођенице, као и у цијелој земљи, због ратног морталитета (1992–1995) и посљератних миграција становништва. Од само 258 становника, 250 је Срба, три Хрвата, један се не изјашњава, "осталих" један и три "непознато", па је Вођеница сврстана у категорију малих насеља (до 500 становника).¹²⁰ Према подацима са званичног сајта Федералног завода за статистику, Мјесна заједница Вођеница је 2013. имала укупно 184 становника (м 91, ж 93) од којих 178 Срба, три Хрватице, једна Словенка и двоје у категорији "непознато".¹²¹ С обзиром на податак из ове статистике да је површина насеља 45 км², а густина 4,1 стан./м², то би значило да је овај други, мањи број становника, више него чак четири пута мањи него 134 године раније, када је према попису из 1879. године овдје било 775 становника.

Вођеница у службеним црквеним прегледима

Како смо видјели из предњег, српско православно становништво, тада као и данас, даје основно обиљежје насељу Вођеница и околним селима. Стога се у наставку дају и подаци о становништву и храмовима које налазимо у званичним прегледима Српске православне цркве у овој епархији. Број становника у њима се разликује у односу на званичне државне пописе, што у предговору

¹¹⁷ *Попис становништва, домаћинства и станова у 1971. години*, Књ. 2, Национални састав становништва СФР Југославије. Подаци по насељима и општинама. Београд: Савезни завод за статистику, 1994, 45

¹¹⁸ *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години*, Књ. 1, Национални састав становништва СФР Југославије. Трећи део: Подаци по насељима по општинама, Београд: Савезни завод за статистику, 1993, 58

¹¹⁹ Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава 1991. Национални састав становништва, Резултати за Републику по општинама и насељеним мјестима 1991, *Статистички билтен бр. 234*, Сарајево: Државни завод за статистику Босне и Херцеговине, децембар 1993, 25

¹²⁰ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godini*. Доступно на: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

¹²¹ *Konačni rezultati popisa 2013*, Књ. 2 – Етничка национална припадност, вјероисповјест, матерњи језик. Доступно на: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

Шематизма за 1901. годину објашњава уредник Алекса Јокановић: "Што се пак тиче на крају ове књиге њезиног статистичког прегледа то морам ево напријед изјавити, да свештенство на тачност односних статистичких података није строго пазило, те према томе држим, да ће у овом дијелу књиге бити погрешака".¹²²

Према Шематизму православне Митрополије и архидијецезе дабро-босанске,¹²³ 1882. године Парохију Вођеница, једну од 15 у Протопрезвитерату петровачком, чинило је осам насеља: Вођеница, Скакавац, Брестовац, Бјелај, Бусје, Цимеше, Стјењани Мали и Ваганац, са укупно 211 кућа и 1.053 становника.¹²⁴ Највеће насеље била је Вођеница, са 60 кућа и 261 душом. Наведено је да парохија нема цркву, иако је за сврху богослужења кориштен објекат бивше школе, од импровизованог дрвеног материјала, уз који је дограђен дрвени звоник. Зграду школе су 1877. властитим средствима саградиле и школу издржавале српске добротворке Мис Ирби и Џонстон. За слику општег стања православних цркава, у овом је Шематизму наведено и да "црквиста и развалина гдје се народ сабира на молитву и зборове о већим празницима има небројено свуда по Босни и ту свештеници под чадором обављају свету литургију, јер вјерују и проповједају да су на тим мјестима, некада у пређашња времена, православне цркве славу божију појале".¹²⁵

Вриједне записе о парохији и селу Вођеница налазимо у Прегледу протопрезвитерата и парохија из 1888. године.¹²⁶ У Петровачком протопрезвитерату било је 1887. године осам парохија, међу којима је у Парохији Вођеница, коју су чиниле села Вођеница и Брестовац, било укупно 170 кућа са 1.141 становником. И овдје је наведено да нема цркве,¹²⁷ али се, како се износи у опису Парохије Ваганац–Бјелај, за коју је такође наведено да нема цркве, "ипак чини божествена служба у школи, која је од дрвета 1880. саграђена па пошто није могла остати ни постојати школа, употребљена је за ћелију. Исто тако је и у селу Вођеници. И у овим ћелијама служи се сваке недјеље и празника".¹²⁸ У исто вријеме, иако незнатно бројнија, Парохија Петровац имала је "у вароши Петровац цркву од тврде грађе", саграђену 1883. године.¹²⁹

¹²² *Први Шематизам православне Митрополије бањалучко-бихаћке за годину 1901.* (Ур. Алекса Јокановић, конз. савјетник), Бања Лука: Књижара С. Угреновића 1903, IV

¹²³ Шематизам православне Митрополије и архидијецезе Дабро-Босанске за годину 1882, Сарајево 1882, 41

¹²⁴ Протопрезвитер је тада био Василије Новаковић, а парох Димитар Ђургуз.

¹²⁵ *Шематизам православне Митрополије и архидијецезе Дабро-Босанске за годину 1882*, 6

¹²⁶ Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887, *Прилог "Дабро-Босанском Источнику"*, II/1888, бр. 11–12, 30

¹²⁷ Пријеглед протопрезвитерата... у години 1887, 31

¹²⁸ Пријеглед протопрезвитерата... у години 1887, 31

¹²⁹ "Петровац (варош), парохија са 1248 душа, кућа до 200. Има једно село: Суваја." Пријеглед протопрезвитерата ... у години 1887, 30

Према запису свештеника К. Новаковића, објављеном 1894. године, Парохију Вођеница чинило је седам села: Вођеница, Скакавац, Брестовац, Ваганац Бјелајски, Цимеше, Бусије и Стјењани Мали. "По организацији од ове парохије отпашће Ваганац Бјелајски и Стјењани Мали. Парохија Вођеничка има сад 336 кућа са 2534 душе. Старосједиоци су све Срби православне вјере. Досељеника има такође исте вјере и народности, а има их нешто и римокатоличке вјере. [...] Вођеница село има 140 кућа и 1041 душа. Има овђе 31 кућа досељеника из Лике који су се од 1879. године овђе населили. Они су православне, а има нешто и римокатоличке вјере."¹³⁰

Црквена организација је промијењена 1900. године, када је рјешењем цара Фрање Јосипа I од 14. јануара 1900. одобрено устројство нове Епархије бањалучко-бихаћке са сједиштем у Бањој Луци, као четврте српско-православне епархије у Босни и Херцеговини.¹³¹ Убрзо је штампан њен Први Шематизам,¹³² из којег сазнајемо да је у новој организацији Парохију Вођеница, у Протопрезвитерату петровачком,¹³³ чинило шест села: Вођеница, Брестовац, Скакавац, Цимеше, Бјелај и Ваганац, са укупно 345 домова и 2070 душа,¹³⁴ док је у самом селу Вођеница било 170 домова са 1332 житеља (692 мушкарца и 640 жена).¹³⁵ Сједиште пароха и предсједника Црквене општине Теодора Срдића,¹³⁶ презвитера, било је у Вођеници, иако није било парохијског дома. За парохијску Цркву Успења Пресвете Богородице исправно је наведено да је подигнута 1879, али да није освећена.

У овом Првом Шематизму описан је укупно незадовољавајући број и стање храмова, а нарочито школа на подручју Протопрезвитерата петровачког.

¹³⁰ Новаковић, К., Кратак опис презвитерата петровачког, *Босанско-херцеговачки изворник*, VIII/1894, бр. 3, 127

¹³¹ *Изворник*, XIV/1900, бр. 23 од 15. 12. Званично, 1

На молбу архиепископа и митрополита дабробосанског Николаја од 31. марта 1899, синодалним актом од 25. јула 1899. Дабробосанска митрополија је, с циљем ефикаснијег дјеловања, подијељена на двије епархије. Новоосновану Епархију бањалучко-бихаћку чинило је 13 протопрезвитерата са 134 парохије и преко 280.000 православног становништва. Актом Светог синода за првог митрополита постављен је, што је потврђено царевим рјешењем 24. августа 1900, дотадашњи архимандрит Епархије темишварске Евгеније Летица (1858–1920), који је на овом положају остао до 1907, када је именован митрополитом дабробосанским (1907–1920). Наслиједио га је митрополит Василије Поповић (1860–1938).

¹³² *Први Шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*. (Ур. Алекса Јокановић, конз. савјетник), Бања Лука: Штампарија С. Угреновића 1903, 186

¹³³ Протопрезвитер је био Никодим Новаковић, парох петровачки. Рођен је 1863, а Богословију у Рељеву завршио је 1893. године, када је рукоположен за ђакона и презвитера, а за протопрезвитера произведен 1901. Члан је мировинског фонда. (*Први Шематизам ... за годину 1901*, 187)

¹³⁴ *Први Шематизам ... за годину 1901*, 188

¹³⁵ *Први Шематизам ... за годину 1901*, 30

¹³⁶ Теодор Срдић рођен је 1873. Београдску Богословију завршио је 1896, а за ђакона и презвитера рукоположен наредне године. Записано је и да "није члан мировинског фонда, прима годишње од парохије у новцу и нарави 1600 К". (*Први Шематизам ... за годину 1901*, 189)

Тако су у 52 припадајућа насеља на почетку 20. вијека биле само четири основне школе: Српско-православна школа у Петровцу (отворена 1893) и три интерконфесионалне – "народне основне школе" у Кулен Вакуфу и Петровцу (отворене школске 1886/87. године¹³⁷) и Бастасима (1904/05¹³⁸).¹³⁹ Стање у погледу храмова било је знатно повољније. У Протопрезвитерату петровачком, састављеном од 11 парохија, било је 11 парохијалних и двије филијалне цркве, те двије капеле. Цркве су имала насеља Буковача (1866, освећена 1891), Вођеница (1879, није освећена), црква манастира Рмањ (не зна се година изградње, обновљена и освећена 1883), Петровац (1890, освећена 1891),¹⁴⁰ Смољана (1887, није освећена), Трубар (1892, није освећена), Трнинића Бријег (1892, није освећена), Крњеуша (1896, није освећена), Кулен Вакуф (1898, није освећена), Бастаси (1899, није освећена), Пркоси (1897, није освећена), филијална црква у Цвјетнићу Великом (1890, није освећена). Капеле су биле у Горњем Врточу (1882, није освећена) и Бусији (1891, није освећена). Парохијски дом тада је имала само Црквена општина Кулен Вакуф.¹⁴¹ Наведено је и да су најстарије матице црквене из 1882. године,¹⁴² од када датирају управо у Вођеници.¹⁴³

Храм Успења Пресвете Богородице

Уз већ наведене археолошке споменике, својим значајем за културну историју Вођенице свакако се истиче Храм Успења Пресвете Богородице, због чега је његова историја градње и обнова и архитектонско-стилска анализа истражена и представљена у посебном раду овог аутора.¹⁴⁴ Овдје се, због цјеловитости увида у културно наслеђе Вођенице, наводи само да је храм прилозима мјештана Вођенице, Брестовца и Скакавца изграђен 1913. по пројекту Милоша Миладиновића (Доњи Вакуф, 1876 – Сарајево, 1934), једног од ријетких српских градитеља у периоду аустроугарске управе у Босни и Херцеговини. Ово оригинално архитектонско остварење високих естетских вриједности издвајало се својим укупним дометом из уобичајених рјешења српских православних цркава овога времена. Креативна синтеза различитих просторних и

¹³⁷ Папић, Митар, *Школство у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске окупације (1878–1918)*, Сарајево: Веселин Маслеша 1972, 46

¹³⁸ Папић, Митар, *Школство у Босни и Херцеговини...*, 47

¹³⁹ *Први Шематизам ... за годину 1901*, 187–193

¹⁴⁰ У *Шематизму православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за годину 1882.* (Ур. Ђорђе Николајевић, протопрезвитер. Сарајево 1882) наводи се постојање дрвеног храма Св. апостола Петра и Павла у вароши Петровац, који је тада имао 133 куће са 900 становника (стр. 159).

¹⁴¹ *Први Шематизам ... за годину 1901*, 1, 30–31, 186–193

¹⁴² *Први Шематизам ... за годину 1901*, 186

¹⁴³ *Први Шематизам ... за годину 1901*, 188

¹⁴⁴ Божич, Јелена. Српска православна црква у Вођеници (1911–1913). *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, Год. XI, Вр. 11/2019

морфолошко-стилских концепција резултовала је дјелом наглашене умјетничке снаге и поетске живописности.

Дијелећи трагичну судбину становништва и цркава петровачког краја, храм је тешко пострадао од усташа 1941. године. Обновљен је, и то само дјелимично, тек 1991. године, захваљујући неуморним настојањима епископа бихаћко-петровачког г. Хризостома (Јевића), родом из Вођенице. Након поновне девастације од стране припадника Петог корпуса Армије БиХ половином септембра 1995, храм је обновљен 2004–2007. године, и овај пут захваљујући епископу г. Хризостому, сада митрополиту добро-босанском. Данашњи изглед храма везу са оригиналним пројектом задржао је само у хоризонталним габаритима, док су архитектонски конструктивно-обликовни елементи елевације, екстеријера и ентеријера редуковањем претрпјели видну трансформацију.

Вођеница се, по најновијој црквеној територијално-административној подјели Епархије бихаћко-петровачке, данас налази у Парохији крњеушко-вођеничкој,¹⁴⁵ па је Црква Успења Пресвете Богородице у Вођеници подручни храм ове парохије.¹⁴⁶

У порти храма је споменик становницима Вођенице, Брестовца и Скакавца погинулим у рату 1992–1995, подигнут августа 2009. године као тужно свједочанство страдања народа овога краја. Само из Вођенице су имена 25 погинулих.

З а к љ у ч а к

Не претендујући на свеобухватност, овај рад има за циљ да, на основу досадашње релевантне литературе, расвијетли најзначајније културно-историјске етапе прошлости Вођенице. Како се из свега наведеног може закључити, Вођеница је са простором петровачког краја дијелила судбину у динамичним историјским процесима, који су свој траг оставили у вриједном градитељским насљеђу, потврђујући тако њихову онтолошку неодвојивост и садејство. У свом настајању и трајању археолошки и архитектонски споменици су аутентични просторни запис о борбама за егзистенцију и опстајање, израз културних моћи народа и доказ његових духовних прегнућа, узлета и посртања. Спознаја кључних истина о властитој прошлости, упознавање историјске основе идентитета свог колективног бића у преплитањима, укрштањима па и сударима различитих култура, нужна је претпоставка сваког промишљања властите будућности.

Остаје нада да ће и ово бити подстицај за будуће научне историјске реконструкције, како би се у процесима ревалоризације смањио простор претпоставкама и спекулацијама.

¹⁴⁵ Парохију сачињавају села Крњеуша, Вођеница, Селиште, Тарбучки До, Рисовац, Врановина, Ластве, Раковица и Скакавац.

¹⁴⁶ Епархија бихаћко-петровачка, Први шематизам 2010, Босански Петровац 2011, 255

Jelena Bozic

A Contribution to the Understanding of the Cultural and Historical Past of the Petrovac Area: Vodjenica

Summary

The aim of this paper is to offer a synthesis of credible investigated data that will provide an argumentative cognitive orientation about the area, population and cultural landmarks of the settlement Vodjenica in the municipality of Bosanski Petrovac. This article is a contribution for better understanding of the rich cultural past of the Petrovac region as a basis for its systematic scientific research in the future.

Keywords: Vodjenica, Bosanski Petrovac, history, culture, architectural heritage.

Извори и литература

Извори

1. *Главни резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 22 априла 1895. / Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Herzegovina vom 22 April 1895.* Сарајево: Земаљска влада за Босну и Херцеговину, 1896.
2. *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931.* Књ. 2. Присутно становништво по вероисповести, Београд: Општа државна статистика Краљевине Југославије, 1938.
3. *Дефинитивни резултати пописа становништва 31. јануара 1921. године,* Сарајево: Општа државна статистика Краљевине Југославије, 1932.
4. *Епархија бихаћко-петровачка, Први шематизам 2010,* Босански Петровац 2011.
5. *Коначни резултати пописа становништва од 15 марта 1948. године,* ФНР Југославија, Савезни завод за статистику, Књ. IX – Становништво по народности, Београд 1951.
6. *Коначни резултати пописа становништва од 15 марта 1948. године,* Књ. IX – Становништво по народности, ФНР Југославија, Београд: Савезни завод за статистику, 1951.

7. *Попис становништва од 31. марта 1953. године*. Коначни резултати за ФНРЈ и народне републике. Београд : Савезни Завод за статистику и евиденцију, 1959.
8. *Попис становништва, домаћинства и станова у 1961. години*. Књига III. Национални састав становништва ФНР Југославије. Подаци по насељима и општинама. Београд: Савезни завод за статистику, 1994.
9. *Попис становништва, домаћинства и станова у 1971. години*, Књ. 2 – Национални састав становништва СФР Југославије. Подаци по насељима и општинама. Београд: Савезни завод за статистику, 1994.
10. *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години*. Књ. 1. Национални састав становништва СФР Југославије. Трећи део: Подаци по насељима по општинама, Београд: Савезни завод за статистику, 1993.
11. *Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава 1991*. Национални састав становништва, Резултати за Републику по општинама и насељеним мјестима 1991, *Статистички билтен бр. 234*, Сарајево: Државни завод за статистику Босне и Херцеговине, децембар 1993.
12. *Први Шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за годину 1901*. (Ур. Алекса Јокановић, конз. савјетник), Бања Лука: Штампарија С. Угреновића 1903.
13. Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887, *Прилог "Дабро-Босанском Источнику"*, III/1888, бр. 11–12.
14. *Резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 27. септембра 1910*. Сарајево: Земаљска влада, 1912.
15. *Топографска карта. Босански Петровац – запад*, Лист 421-4-1, М 1:25000, Београд Војногеографски институт, 1977. (Друго издање)
16. *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за годину 1882*, Ур. Ђорђе Николајевић, протопрезвитер. Сарајево 1882.
17. *Коначни резултати пописа 2013*, Књ. 2 – Етничка национална припадност, вјероисповјест, матерњи језик. Доступно на: <http://fzs.ba/index.php/popis- stanovnistva/popis- stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>
18. *Ortschafts und Bevölkerung - Statistik von Bosnien und der Herzegovina nach dem Volkszählung-Ergebnisse vom 1. Mai 1885* / Штатистика места и житељства Босне и Херцеговине на попису народа од 1. маја 1885, Сарајево 1886.

19. *Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und der Hercegovina / Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1880.
20. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine*. Доступно на: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>

Литература

1. Божић, Јелена. Српска православна црква у Вођеници (1911–1913). *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, год. XI, бр. 11/2019.
2. Давидовић, Раде. *Петровачко поље: Геоморфолошко-хидролошка проучавања*. Нови Сад: Институт за географију ПМФ-а 1981.
3. Ковачевић, К[оста]. Из Бихаћа у Вођеницу (Откриће једне црквине), *Дабро-босански источник*, I/1887, бр. 5, 76–79.
4. Новаковић, К., Кратак опис презвитерата петровачког, *Босанско-херцеговачки источник*, VIII /1894, бр. 3.
5. Папић, Митар. *Школство у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске окупације (1878–1918)*, Сарајево: Веселин Маслеша, 1972.
6. Рађеновић, Петар. Бјелајско поље и Бравско: антропогеографска истраживања, *Насеља и порекло становништва*, св. 20, Српски етнографски зборник, књ. XXXV, Београд: Српска краљевска академија, 1925, 124–276.
7. Рађеновић, Петар. *Села парохције Крњеуша у Босни*, *Насеља и порекло становништва*, св. 13, Српски етнографски зборник, књ. XXV, Београд: Српска краљевска академија, 1923.
8. Скарић, Владислав. Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни, *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, XXX/1918, Сарајево 1919, 219–265.
9. Ђурчић, Вејсил. Старине из околине Бос. Петровца, *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, XIV/1902. (април–јуни), 229–255.
10. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Том 1. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1988.
11. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Том 2. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1988.
12. Ballif, Filip. Rimska cesta od Prologa preko Donjeg Unca i Petrovca u dolinu Sane, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1891, knj. 4, 395–404.
13. Ballif, Philipp. *Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina*, Volume 1. Bosnisch-Hercegovinisches Landesmuseum, Wien 1893.
14. Бећлагић, Ђефик. Пroučavanje i заштита стецака, *Naše starine* I/1953, 167–175.

15. Bešlagić, Šefik. *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1979.
16. Bojanovski, Ivo. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. LXII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6, Sarajevo: ANUBiH, 1988.
17. Bojanovski, Ivo. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji / Dolabellae systema viarum in provincia Romana Dalmatia*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, 1974.
18. Cesarik, Nikola i Glavaš, Ivo. Novootkrivena trasa rimske komunikacije od Burna do Kapitula i problem ceste ad imum montem Ditionum Ulcimum. *Stoljeće hrabrih: Rimsko osvajanje i otpor starosjedilaca u Iliriku za vrijeme Augusta i njegovih nasljednika*, (Ur. Miličević Bradač, M; Demicheli, D.), Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018, 353–360.
19. Ćorović, dr Vladimir. Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobničkih spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku, *Naše starine*, III/1956, 127–148. Vasić, Milan. Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 13/1962, 233–250.
20. Davidović, Rade. Utvrđene i pretpostavljene podzemne veze Petrovačkog polja na bazi bojenja i terenskog istraživanja, *Naš krš*, XVI/1990.
21. Ekmečić, Milorad. Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878, *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*, Tom I. (Ur. Rade Petrović), Sarajevo–Ilidža, 1–3. oktobra 1975. Posebna izdanja, knj. XXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj.4. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977.
22. Kamberović, Husnija. *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2005.
23. Klaić, Vjekoslav. Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 15, br. 1, 1928, 1–12.
24. Kozličić, Mithad. *Stanovništvo naselja Unsko-Sanskog područja 1879–1921*, Bihać 1998.
25. Mesihović, Salmedin. Supplementvm Rebellio Illyrici I. Germanikova "Pounjska ofanziva", *Historijska traganja*, br. 4, 2009, 9–33.
26. Mesihović, Salmedin. *Antiqvi Homines Bosnae*, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2011.
27. Pavičić, Stjepan, Seobe i naselja u Lici, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 41, Antropogeografska istraživanja III (Ur. Akad. Branimir Mirgušić) Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1962.

28. Pavličević, Dragutin. Odjek bosanskog ustanka (1875–1878) u sjevernoj Hrvatskoj. *Radovi* 4/1973, 121–196.
29. Stipčević, Aleksandar. *Iliri: povijest, život, kultura*. 2. dopunjeno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1989.
30. Vasić, Milan. Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 13/1962, 233–250.